

ЛЮБИ ДРУЗИ!

У цьому навчальному році ви розпочнете вивчати систематичний курс історії України. Він дозволить вам сформуванати уявлення про події далекого минулого нашої Батьківщини — від Великого розселення слов'ян (V–VIII ст.) до початку XVI ст.

Надійним помічником у цьому стане підручник, який ви тримаєте в руках. Пропонуємо вам кілька порад, дотримання яких є запорукою успішної роботи з ним на уроках і вдома. Перед початком роботи з підручником необхідно ознайомитися за змістом з його структурою. Матеріал підручника об'єднано у п'ять розділів, кожен з яких містить декілька параграфів, що, своєю чергою, поділяються на пункти. У тексті ви побачите виділені слова (поняття, терміни, імена) і дати, на які необхідно звернути особливу увагу. Важливу роль для розуміння матеріалу відіграють численні ілюстрації і карти. Розглядаючи ілюстрації, обов'язково читайте підписи до них, які пояснюють зміст зображеного. Історичні карти допоможуть вам з'ясувати, де саме відбувалися події, про які йдеться в тексті, або які зміни вони спричинили. Опрацюуйте подані у параграфах уривки з історичних джерел (спогадів сучасників, документів тощо) і цікаві факти. Вони сприятимуть повнішому осмисленню матеріалу. Після кожного пункту параграфу запропоновано запитання, які допоможуть вам зрозуміти головну думку опрацьованого матеріалу. Також запитання розміщені під ілюстраціями і картосхемами. Вони акцентують увагу на головному.

Після кожного параграфу подані запитання і завдання. Вони допоможуть вам осягнути вивчений матеріал загалом. Закінчивши навчальну тему, ви матимете можливість підсумувати вивчений матеріал за наведеними після неї узагальнювальними запитаннями і завданнями.

Кожна тема містить одне-два практичні заняття за розглянутим матеріалом. Готуючись до них, спочатку опрацюйте поданий навчальний текст, а потім, опираючись на рекомендації вчителя, виконайте завдання. Результати роботи обговоріть разом з іншими учнями на наступному уроці.

Взявши до уваги ці поради, перегорніть наступну сторінку й розпочніть знайомство з історією.

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ:

Робота з історичними джерелами

Тут наведено фрагменти різноманітних матеріалів (уривки з історичних документів, спогадів очевидців подій тощо). Потрібно прочитати і відповісти на запитання до них.

Словничок

Тут наведено тлумачення термінів і понять, що виділені шрифтом жирного накреслення у тексті параграфа.

? *Запитання та завдання*

Цей знак позначає додаткові запитання і завдання у тексті параграфів, завдання для роботи з текстовим джерелом чи ілюстрацією, картою.

Висновки

У цьому пункті викладено основні тези і підсумовується весь матеріал параграфа.

Закріпимо знання

У цьому пункті подано питання для закріплення знань, умінь і навичок учнів, а також пропонуються завдання проблемного характеру.

Ці матеріали підручника подано тільки в електронному вигляді. На сторінках друкованого видання їх виділено жовтим кольором. Доступ до матеріалів за QR-кодами.

ВСТУП. РОЗДІЛ 1

Виникнення і становлення Русі-України

Повторимо вивчене з історії України у 6 класі

bohdan-books.com/
upload/data_files/
tmp_catalog/
upovt.pdf

§ 1. ВСТУП ДО СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Історія України як наука і навчальний предмет

У 7 класі ви серед інших навчальних предметів продовжите вивчення систематичного курсу історії, але вже як два окремі предмети: **всесвітня історія** та **історія України**. Проте слід не забувати, що історія, як наука — єдина. Історія України є складовою всесвітньої історії.

Історія як наука вивчає минуле людських спільнот, які заселяли нашу планету від найдавніших часів і до сьогодення. Влучним для розуміння історії є вислів Папи Римського Франциска: *«Історія допомагає нам прямувати сьогоднішнім днем у майбутнє»*.

«Провідниками» в складних подіях і процесах історії є **історики**. В основу їхньої цікавої, але й дуже складної праці покладені дослідження **історичних фактів** та **історичних подій**, на основі яких вони реконструюють минуле.

Словничок

Історичні факти — не вигадані випадки, які відбувалися насправді та підтверджені історичними джерелами.

Історичні події — сукупність пов'язаних між собою важливих фактів суспільного життя, які становлять єдине ціле.

Історична періодизація — поділ історії на певні періоди, що є історичними етапами суспільного або культурного розвитку країн та народів і характеризуються визначними подіями, явищами або процесами.

Історія України — це наука, що вивчає розвиток людського суспільства на українських землях у хронологічній послідовності та визначає його основні закономірності. Вона досліджує історію українського та інших народів, що населяли і населяють територію сучасної України; боротьбу українського народу за державну незалежність і пов'язані з нею подвиги, драми, тріумфи і трагедії.

Історична наука весь час розвивається. Виникають нові методи дослідження, залучаються досягнення інших наук. Завдяки новим відкриттям вона оновлює і поглиблює наші знання про минуле. На основі досліджень учених-істориків ство-

рено навчальний предмет «історія України», вивчення якого ви продовжите цього року. Він відображає сучасне бачення минулого нашої Батьківщини.

? Що вивчає історія України?

2. Періодизація історії України. Джерела вивчення середньовічної історії України

Як вам вже відомо з попередніх класів, історію людства дослідники поділяють на певні періоди. **Періодизація історії України** в цілому відповідає європейській історії, але має особливості, які відображають специфіку становлення та розвитку людського суспільства на українських землях.

Тому історію України поділяють на:

- **Стародавню історію.** Найтриваліший період, що охоплює події від появи людей на території України до Великого переселення народів;
- **Середньовічну історію.** Розповідає про події, що відбувалися в період від Великого розселення слов'ян до кінця XV ст.;
- **Нову історію.** Характеризує розвиток українських земель у XVI — початку XX ст.;
- **Новітню історію.** Знайомить із подіями від початку Першої світової війни до сьогодення.

У 7 класі ви будете вивчати середньовічну історію України.

Пізнання та відображення і реконструкція минулого відбувається на основі вивчення й аналізу дослідниками **історичних джерел**. Саме з них учені дізнаються про те, яким було життя людей у певні історичні періоди. Існують різні типи історичних джерел, серед яких виділяють речові, усні, писемні, мовні, етнографічні, фото- і кінодокументи тощо. Кожне окреме джерело не є вичерпним та істиною в останній інстанції. Воно лише відображає певну грань минулого і містить обмежений обсяг історичної інформації. Оскільки творцями всіх пам'яток минулого були люди, тому історичні джерела відображають їхнє бачення і

Словничок

Історичні джерела — все, створене в процесі діяльності людини, збережене до наших днів, що дозволяє вивчати минуле людського суспільства і відображає його історичний розвиток.

сприйняття подій. У різних людей воно може бути різним. Історичне джерело є свідком минулого; як і будь-який свідок, воно може щось недоговорювати, про щось не знати, іноді свідомо вводити в оману, перекручувати. До того ж у кожній людині «своя правда». Унаслідок цього повну, реалістичну картину життя людей у певний період можна відтворити, лише поєднавши і порівнявши інформації з різних історичних джерел, критично розглянувши їх. Завдання історика — так поставити запитання до джерела, щоб більше дізнатися достовірної інформації і в той же час не стати жертвою обману.

? Які джерела доцільно використовувати для вивчення середньовічної історії України?

3. Що вивчає середньовічна історія України?

Книга, яку ви тримаєте в руках, допоможе вам дізнатися, що відбувалося на українських землях у період середньовічної історії. Працюючи з нею, ви зможете сформулювати уявлення про те, як після Великого розселення слов'ян розпочалося

формування східнослов'янської державності. Довідаєтеся про те, як виникла і розвивалася утворена східними слов'янами найбільша держава європейського Середньовіччя — Русь-Україна. Дізнаєтеся про Галицько-Волинську державу та його місце в розвитку української державності. Простежите, як і чому українські землі опинились у складі Великого князівства Литовського, Польського королівства та інших держав у другій половині XIV–XV ст.

На сторінках підручника перед вашими очима постануть хоробрі князі, гордовиті бояри, мудрі діячі Церкви і талановиті будівничі. У вас буде можливість зазирнути за завесу часу і спробувати зрозуміти дії та вчинки людей, котрі жили задовго до вашого народження. Дізнавшись про їхній внесок у події українського Середньовіччя, ви зможете переконатися, як багато вони зробили для своєї Батьківщини. Це дозволить вам зрозуміти, чому можна стверджувати, що в той складний і далекий час закладалися підвалини майбутньої незалежної України.

Отже, запрошуємо вас до цікавої та захоплюючої подорожі шляхами середньовічної України. Нехай вашим путівником у ній стане цей підручник.

? Які основні події вивчає середньовічна історія України?

4. Походження назви «Русь»

Основну частину книги буде присвячено історії Русі-України (Київської держави), її становленню, розквіту і занепаду. Звідкіля походить ця назва? У «Повісті минулих літ» Нестор-літописець під 852 р. записав, що «стала називатися наша земля — Руська земля», вказуючи на землі, які утворювали Київське князівство. До теперішнього часу дослідники сперечаються про походження назви «Русь». У літописах та інших джерелах вона використовувалася в різних значеннях.

Етнічне значення — народ, плем'я тощо.

Соціальне — суспільний прошарок або стан.

Географічне — територія, земля.

Політичне — держава.

Основні версії походження назви

Скандинавська — від схожих назв округів у Скандинавії.

Фінська — від слова «ruotsi», яким фінські племена називали варягів (вікінгів).

Східнослов'янська — від східнослов'янських назв річок із коренем «рос» у Наддніпрянщині та землях ільменських словенів.

Сарматська — від назви «руси», яку араби і візантійці використовували стосовно слов'ян і слов'янізованих сарматів — роксоланів, що входили до антського союзу.

За останніми дослідженнями, багато істориків схиляються до думки, що слово «русь» — фінського або скандинавського походження і ним спершу називали тих варягів, які становили дружину (військо) перших руських князів. Поступово

ці дружини поповнювалися слов'янами. Термін «русь» став поширюватися на всіх князівських дружинників узагалі. Оскільки князі правили, спираючись на дружину, то ті землі, які їм підпорядковувалися, дістали назву «Руська земля». У вузькому значенні «Руська земля» — це терени Середнього Подніпров'я.

Після встановлення влади князя Олега в Києві у 882 р., який він оголосив «матір'ю міст руських», назва «Русь» поширилася на всі землі, що опинилися під владою київських князів і на території, яку заселяли східні слов'яни. З XII ст. щодо земель Південно-Західної Русі поряд з назвою «Русь» починає використовуватися назва «Україна», яка вживалася у значенні край або окраїна.

Хоча перші відомі історикам князі Русі-України були за походженням, ймовірно, скандинавами і в їхніх дружинах було чимало варягів, це не стало вирішальним чинником у формуванні східнослов'янської державності. Її виникнення передусім спричинили внутрішні державотворчі процеси в самому слов'янському суспільстві.

? Звідкіля походить назва «Русь»? Що вона означає?

ВИСНОВКИ

Людям необхідно вивчати історію, оскільки без знання свого минулого вони не зможуть зрозуміти сучасність і спрогнозувати майбутнє. Історія України містить чимало цінного для розуміння сьогодення.

В Україні в минулому відбувалися процеси, схожі на ті, що й в інших частинах Європи та світу. Тому історію України, як і всесвітню історію, поділяють на стародавній, середньовічний, новий і новітній періоди.

Основну частину середньовічної історії України становить історія Русі-України (Київської держави) та її спадкоємців.

Довідатися про різні події минулого можна лише завдяки поєднанню інформації, отриманої з різних історичних джерел.

ЗАКРІПИМО ЗНАННЯ

1. На які періоди поділяють середньовічну історію України? Як вони співвідносяться із загальноєвропейськими?
2. Що вивчає середньовічна історія України?
3. Які типи історичних джерел допомагають у вивченні середньовічної історії України?
4. **Обговоріть у групах.** Чому існує велике розмаїття теорій походження назви «Русь»?
5. Як вважаєте, в чому складність у вивченні середньовічної історії України?

bohdan-books.com/
upload/data_files/
tmp_catalog/
up2.pdf

§ 2. СХІДНІ СЛОВ'ЯНИ — ПРЕДКИ УКРАЇНЦІВ У VI–IX СТ.

1. Слов'яни під час Великого переселення народів

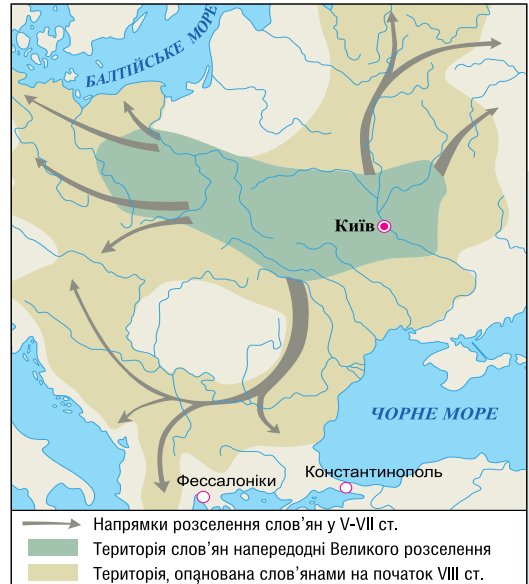
Велике переселення народів спричинило значні зміни на політичній та етнічній карті Європи. Його складовою з V ст. було **Велике переселення (розселення) слов'ян**.

У той період слов'янські племена антів і склавинів зі своєї прабатьківщини у межиріччі Дніпра і Вісли рушили до Подунав'я, наблизившись до володінь Східної Римської імперії (Візантії). Кордони імперії не стали серйозною перешкодою для подальшого розселення слов'ян. На кінець VII ст. слов'яни майже повністю оволоділи і колонізували Балканський півострів.

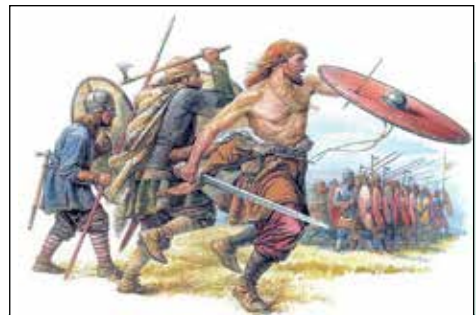
На зламі VI–VII ст. слов'яни також активно просувалися на північ і північний схід, заселяючи землі балтських та угро-фінських племен.

Результатом Великого розселення слов'ян стало формування нових територіальних об'єднань слов'ян, що їх прийнято поділяти на східних, західних і південних.

? Коли відбувалося Велике розселення слов'ян? Які терени опанували слов'яни в результаті Великого розселення?

? Які регіони заселили слов'яни в результаті Великого переселення (розселення)?

? Як озброєні слов'янські воїни? Послугуючись знаннями з історії стародавнього світу, визначте, який бойовий стрій використовували слов'яни в бою.

Робота з історичними джерелами

**Візантієць Іоанн Ефеський про
походи слов'ян на Балкани**

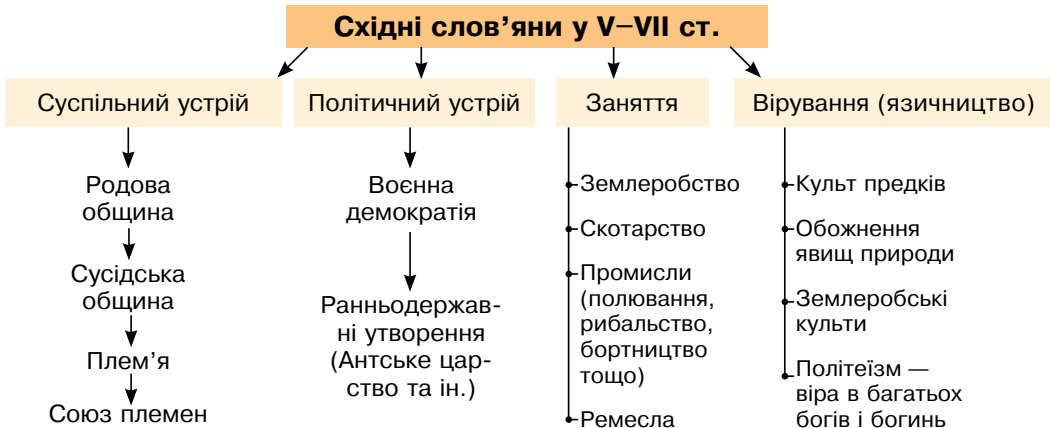

bohdan-books.com/
upload/data_files/
tmp_catalog/
up2.pdf

Словничок

Велике переселення (розселення) слов'ян — розселення слов'янських племен із їхньої прабатьківщини, розташованої між Дніпром і Віслою, на сусідні землі впродовж V–VII ст. Опанування ними просторів Центральної, Південно-Східної та Східної Європи.

Данина — натуральний або грошовий податок із підкорених племен і народів.

2. Сусіди східних слов'ян

Східні слов'яни жили не ізольовано від інших племен. У VIII–X ст. найбільший вплив на їхній розвиток і на становлення їхньої державності справили нормани і хозари.

Нормани («північні люди») — це предки сучасних данців, шведів, норвежців. У VIII–X ст. їхні загони вміли і безстрашних воїнів — **вікінгів** — тримали у страху всю Європу, здійснюючи на своїх кораблях (**дракарах**) грабницькі набіги на узбережжя, а іноді пливучи річками, вони навіть заходили далеко у глиб континенту. Слов'яни називали вікінгів **варягами**. У «Повісті минулих літ...» Нестора-літописця згадується, що варяги брали данину з ільменських словен і кривичів. Просуваючись у глиб слов'ян-

? Прослідкуйте по карті, якими річками, озерами, морями пролягав зображений торговельний шлях «із варягів у греки». Якою була його роль у становленні держави?

ського світу і засновуючи свої купецькі поселення — **факторії**, варяги проклали річками та озерами торговельний шлях «із варягів у греки», тобто шлях з Балтійського моря в Чорне до столиці Візантійської імперії Константинополя. Також вони проклали шлях з Балтійського до багатих міст Каспійського моря.

З півдня на слов'ян величезний вплив мав **Хозарський каганат** — одна з наймогутніших тогочасних держав. Каганат було засновано тюркськими кочовими племенами у степах між Волгою та Дніпром. Поступово їхня верхівка налагодила активні торговельні зв'язки з Візантійською імперією та Арабським халіфатом. Більша її частина прийняла іудаїзм, що сприяло тісним стосункам із єврейським купецтвом.

Каганат процвітав за рахунок торгівлі товарами, що їх перевозили Великим шовковим шляхом, і работоргівлі. За повідомленням Нестора-літописця, хозари вчиняли грабівницькі набіги на слов'ян, обклавши «даниною кров'ю» племена полян, сіверян, радимичів і в'ятичів. Ця да-

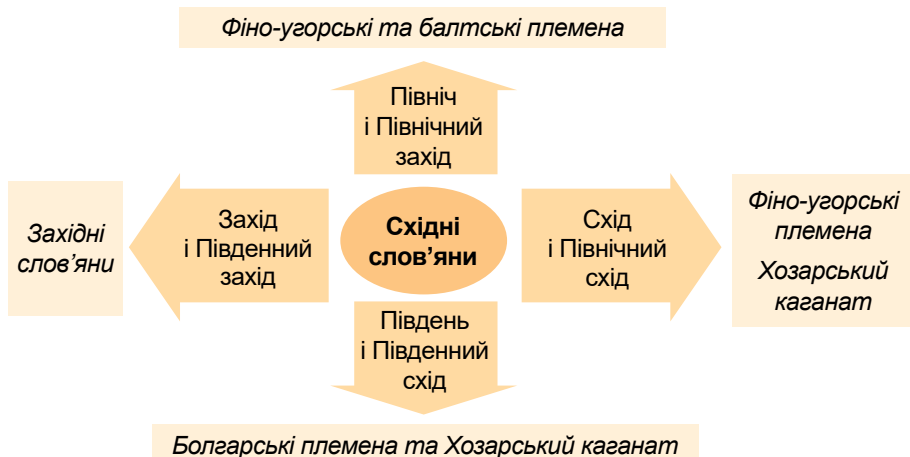

Нормани беруть данину від слов'ян. Худ. В. Васнецов

Варяги продають хозарським купцям раба. Худ. С. Іванов

? Якими товарами нормани та хозари обмінювалися зі слов'янами (у формі данини чи торгівлі)?

Східні слов'яни та їхні сусіди

нина передбачала віддавання у рабство кожної десятої дитини.

? Які племена були сусідами східних слов'ян? Які народи справили найбільший вплив на розвиток східних слов'ян?

3. Розселення племінних союзів східних слов'ян на території України. Літописні легенди про заснування Києва

У VIII ст. у східних слов'ян формуються **союзи племен**. З літопису «Повість минулих літ» відомо, що територію сучасної України заселяли сім союзів слов'янських племен — **деревляни, поляни, уличі, тиверці, сіверяни, волиняни (дуліби) та хорвати** (іноді називають білими). Саме вони вважаються предками українців. На землях, які зараз входять до складу Білорусі, жили дреговичі й полочани, Росії — кривичі, радимичі, словени й в'ятичі (не всі історики погоджуються, що вони є слов'янами).

Особливу увагу серед інших східнослов'янських союзів племен літопис приділяє полянам. Саме із них за літописною легендою походили перші київські князі-брати **Кий, Щек і Хорив**, за яких

Розселення слов'янських племен на території України

? Які союзи слов'янських племен проживали на території України?

Пам'ятник засновникам Києва

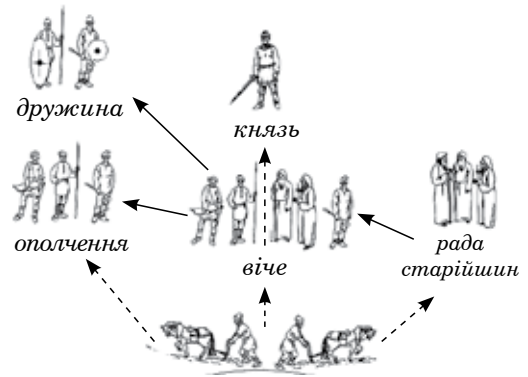
Розповідь Нестора-літописця про заснування Києва

«Поляни ж жили в ті часи окремо й володіли своїми родами... і були три брати: один мав ім'я Кий, другий — Щек і третій — Хорив, а сестра їх була Либідь. Сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, що нині зветься Щекавиця, а Хорив на третій горі, котра прозвалася по ньому Хоревицею. І збудували городок в ім'я старшого свого брата, і назвали його Київ, і був навколо міста ліс і бір великий, і ловили там звірів, і були ті мужі мудрі та тямущі, і називались вони полянами, від них поляни й до сьогодні у Києві».

? 1. Як, за повідомленням Нестора, виник Київ? 2. Які ще легенди про заснування Києва вам відомі?

почалося будівництво Києва. Це місто назвали на честь старшого з братів — Кия.

На чолі кожного союзу племен стояв **князь** (каган). Найважливіші питання суспільного життя союзу або племені обговорювалися **радою старійшин** й ухвалювалися на **народних зборах (віче)**. На той час у вічах могли брати участь лише чоловіки, здатні носити зброю. Крім племінного ополчення, князь для здійснення воєнних експедицій мав у своєму розпорядженні постійну **дружину** професійних воїнів. Такий лад називають **воєнною демократією**.

Система управління племені

? Що таке «воєнна демократія»?

4. Господарство і спосіб життя слов'ян

Основним заняттям слов'ян було землеробство. Найдавнішим способом вирощування зернових культур у лісовій зоні було **підсічно-вогневе землеробство**. Селяни спалювали повалені вітром на окремих ділянках лісу сухі дерева і таким чином готували землю під посіви. Згодом — спалювали дерева, спеціально зрубані сокирою. Нерідко перед вирубуванням лісу дерева підсікали, щоб вони швидше висихали у вертикальному стані. Тоді — валили і спалювали. Попіл був добривом, він же розпушував ґрунт. По трьох роках використання виснажену землю залишали і починали освоювати нову ділянку.

У лісостеповій зоні слов'яни селилися переважно на берегах річок, де були гарні луки і добрі ґрунти для обробітки. Використовували тут **перелогову систему обробітки ґрунтів**. Поле оброблялося і засівалося до того часу, поки воно давало добрі врожаї. Коли ж врожайність падала, ділянка залишалася для «відпочинку», а використовувалася інша. У той час вільних земель було багато, тож слов'яни завжди мали добрі врожаї. Вирощували жито, овес, пшеницю, просо та ячмінь. Археологічні знахідки засвідчують, що слов'яни користувалися досить добрими знаряддями праці, зокрема, в них уже були залізний серп, мотики, кістяні й дерев'яні сохи з металевими наконечниками.

Слов'яни також розводили велику рогату худобу, коней, свиней, **полювали** на хутрових звірів; хутра були цінним товаром і виконували функцію грошей. А ще наші предки займалися різноманітними **промислами**: рибальством, бортництвом (примітивним бджолярством), у лісах збирали гриби та ягоди.

ЗМІСТ

ВСТУП. РОЗДІЛ 1. Виникнення і становлення Русі-України

Повторимо вивчене з історії України у 6 класі	5
§ 1. Вступ до середньовічної історії України	5
§ 2. Східні слов'яни — предки українців у VI–IX ст.	10
§ 3. Виникнення та становлення Русі-України	17
§ 4. Князювання Ігоря та Ольги	23
§ 5. Князювання Святослава	27
Практичне заняття №1 «Князь Святослав та його походи»	30
Запитання та завдання для узагальнення за розділом «Виникнення та становлення Русі-України»	30
Тестові завдання до розділу «Виникнення та становлення Русі-України»	30
Плани-схеми для самостійної роботи з підручником і додатковими джерелами	30

РОЗДІЛ 2. Русь-Україна наприкінці X – у першій половині XI ст.

§ 6. Князювання Володимира Великого	31
§ 7. Русь-Україна за правління Ярослава Мудрого	36
§ 8. Суспільний, політичний устрій та господарське життя Русі-України наприкінці X – у першій половині XI ст.	42
§ 9. Культура Русі-України	49
Практичне заняття №2 «Уявна подорож Києвом часів Ярослава Мудрого»	56
Запитання та завдання для узагальнення за розділом «Русь-Україна наприкінці X – у першій половині XI ст.»	56
Тестові завдання до розділу «Русь-Україна наприкінці X — у першій половині XI ст.»	56

РОЗДІЛ 3. Русь-Україна у другій половині XI – першій половині XIII ст.

§ 10. Правління Ярославичів	57
§ 11. Посилення великокнязівської влади за Володимира Мономаха та Мстислава Великого	61
Практичне заняття №3 «Повчання дітям» Володимира Мономаха — кодекс настанов князівської родини»	65
§ 12. Причини дроблення Русі-України. Розвиток Київського, Переяславського і Чернігово-Сіверського, Галицького і Волинського князівств	66
§ 13. Кочові народи степів України X — XIII ст. Крим у складі Візантійської імперії	76

§ 14–15. Культура Русі-України в другій половині XI – першій половині XIII ст..... 77

Запитання та завдання для узагальнення за розділом «Русь-Україна у другій половині XI – першій половині XIII ст.»	86
Тестові завдання до розділу «Русь-Україна у другій половині XI – першій половині XIII ст.»	86

РОЗДІЛ 4. Королівство Руське (Галицько-Волинська держава)

§ 16. Утворення Галицько-Волинської держави

§ 17–18. Монгольська навала. Утворення Золотої Орди.

Відновлення Галицько-Волинського князівства за Данила Романовича

Практичне заняття №4 «Данило Романович — будівничий Галицько-Волинської держави»	105
--	-----

§ 19. Правління нащадків короля Данила.

Загибель Галицько-Волинської держави

§ 20. Культура Галицько-Волинської держави.....

Запитання та завдання для узагальнення за розділом «Королівство Руське (Галицько-Волинська держава)»	121
Тестові завдання до розділу «Королівство Руське (Галицько-Волинська держава)»	121

РОЗДІЛ 5. Руські удільні князівства у складі сусідніх держав.

Кримське ханство

§ 21–22. Українські землі у складі Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського

§ 23. Українські землі у складі Угорщини, Молдавії, Московії та Османської імперії. Кримське ханство

§ 24. Соціальна структура населення українських земель у другій половині XIV–XV ст.

§ 25. Господарський розвиток українських земель у другій половині XIV–XV ст.....

§ 26. Культура українських земель у другій половині XIV–XV ст.....

Практичне заняття №5 «Соціальний та етнічний склад населення України. Повсякденне життя та взаємовідносини населення України в XIV–XV ст».	173
Запитання та завдання для узагальнення за розділом «Руські удільні князівства у складі сусідніх держав. Кримське ханство»	173
Тестові завдання до розділу «Руські удільні князівства у складі сусідніх держав. Кримське ханство»	173

Словник термінів.....

Запам'ятайте дати.....

Узагальнення до курсу «Історія України в контексті епохи Середньовіччя»